

Nyitott Kutató Műhely

Cigány Módszertani és Kutató Központ

**Telepi környezetben
élők életminősége
a mezőberényi
„Delhiben”**

SURMAN LÁSZLÓ

szakdolgozat

Debrecen
2021

CIGÁNY MÓDSZERTANI ÉS KUTATÓ KÖZPONT

Telepi környezetben élők életminősége a mezőberényi „Delhiben”

(Szakdolgozat)

NYITOTT KUTATÓ MŰHELY (NYKM)

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar
Szociális és Társadalomtudományi Intézet

Készítette: Surman László,
Kisebbségi-esélyegyenlőségi tanácsadó

Konzulens: Prof. Dr. Fónai Mihály

Debrecen, 2021.

PLÁGIUM NYILATKOZAT

Alulírott SURMAN LÁSZLÓ (Neptunkód: JY4855)

jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy a TELEPI KÖRNYEZETBEN ÉLŐ

ÉLETMŰKÖDÉSE A MEZŐBENÉNYI „DELLIBEN”

című

szakdolgozat

önálló munkám, a dolgozat készítése során betartottam a szerzői jogról szóló törvény szabályait, valamint az egyetem által előírt, a dolgozat készítésére vonatkozó szabályokat. Munkám során csak olyan forrásokat használtam fel, amelyekre az Irodalomjegyzékben hivatkoztam, illetve, amelyeket a hivatkozott szöveg, táblázat mellett feltüntettem.

Kijelentem továbbá, hogy a dolgozat készítése során az önálló munkavégzés követelményét betartottam, a konzulenszt ezzel kapcsolatban nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben a dolgozatot bizonyíthatóan nem magam készítettem, illetve azzal összefüggésben megsértettem a szerzői jogra vonatkozó előírásokat, a szakdolgozat elégtelen érdemjegyű, és ellenem az intézmény fegyelmi eljárását indít.

Kijelentem továbbá, hogy sem a dolgozatot, sem annak bármely részét más felsőoktatási intézményben nem nyújtottam be szakdolgozatként/diplomamunkaként.

Nyíregyháza, 2021. szeptember 19.

hallgató

Köszönetnyilvánítás

Azt gondolom, hogy köszönetnyilvánítással elsősorban a Debreceni Egyetemnek tartozom, hogy lehetővé tette ennek a nagyszerű témának a feldolgozását számomra. Köszönettel tartozom Prof. Dr. Fónai Mihály tanár úrnak, aki vállalta, hogy végigkísér ezen az izgalmas úton, tanácsolt, bátorított és tudományos szintre segítette szakmunkám értékét.

Köszönettel tartozom azok felé is, akik vállalták az interjút és igyekeztek minden kérdésemre őszintén válaszolni, hogy ezzel is segítsék a tanulmányaimat, dolgozatom megírását.

Külön köszönöm Henger Péter segítségét, aki saját kutatásainak eredményeit megosztotta velem és engedélyezte annak szakszerű használatát.

Végül pedig szeretnék köszönetet mondani drága feleségemnek, Hajninak, hogy oly sok türelmet tanúsított irányomban a tanulmányom és kutatásom során is.

Tartalom

1. Témaválasztás és módszertan	5
2. A cigányok eredete.....	6
2.1. A magyarországi cigányok történetéről röviden	7
3. Mezőberény város története.....	8
3.1. A mezőberényi cigányok története	9
4. Az interjúban résztvevő személyek bemutatása	12
5. Szakirodalmi áttekintés	13
5.1 Az oktatásról általában.....	13
5.2 A romák foglalkoztatásáról	15
5.3 Mi az egészség?	17
5.3.1 A romák egészségi állapota	18
5.4 A szegénység.....	20
6. A telepi környezetben élők életminősége a mezőberényi „Delhiben”	21
6.1. A lakókörnyezet.....	21
6.2 A Delhiben élők emberek saját közösségükről.....	24
6.3 A gyermekkori álmok és a valóság	24
6.4 Beletörődve a nyomorba.....	25
6.5 Az oktatási helyzet	27
6.6 A foglalkoztatás és jövedelem.....	28
6.7 Egészség és életmód.....	29
6.8 Vallásosság.....	31
6.9 A Magyar Pünkösdi Egyház Országos Cigánymisszió jelenléte Delhiben	32
7. Összegzés	34
Irodalomjegyzék.....	36
Elektronikus irodalomjegyzék.....	37

Bevezetés

Első gondolatként szeretném megjegyezni, hogy a jelenlegi Covid 19 világjárvány nem könnyítette meg a kutatási munkámat. A legnagyobb kihívást így az interjúk elkészítése okozta, amit online formában voltam kénytelen elkészíteni. A kutatásom során nem csak a személyes kontaktus hiányzott, hanem több esetben az alkalmas technikai eszköz, valamint korlátozott volt az internet előfizetés. Az időközben felmerülő problémát igyekeztem orvosolni, de még így is három interjúalany nem tudta vállalni az együttműködést. Ennek értelmében szükségesnek bizonyult más személyek felkutatása is. További nehézséget okozott, hogy szintén a pandémia következtében, a könyvtárak és a levéltárak is bezártak, így nagyobb hangsúlyt fektettem az interneten elérhető szakmai forrásmunkák felkutatására és azok feldolgozására.

1. Témaválasztás és módszertan

Dolgozatom témaválasztását több tényező is befolyásolta. Elsősorban az a személyes motiváció, hogy immár öt esztendeje munkálkodom Mezőberényben a cigányok/romák által lakott városrészben, az úgynevezett „Delhiben”, a Magyar Pünkösdi Egyház Országos Cigánymisszió (továbbiakban: MPE OCM) gyülekezetplántáló lelkészeként. Már az első időszakban fontosnak tartottam, hogy minél inkább megismerjem az ott élő emberek múltját és jelenét. Motivált az is, ahogyan látom a cigányok szegénységét és kilátástalanságát egyre inkább felerősödni, ahogy a segélykiáltások egyre inkább elhalkulnak a különböző tudatmódosító szerek használatába menekülve. Témaválasztásom indoka az is, hogy jelenleg nincs egyetlen tanulmány sem, ami a mezőberényi cigányok által lakott településrészen élő emberek életminőségét leírná, ami az ott élő emberek fizikai és lelki állapotáról egy olyan képet adhatna, amiből kiindulva, különböző felzárkózást elősegítő javaslatokat

fogalmazhatnánk meg akár a döntéshozók, akár az ott élő emberek számára. Témaválasztásomat erősíti az is, hogy 2018. óta az MPE OCM vásárolt a telep közepén egy építési telket, ahova templomot kíván építeni. A templomépités célja, hogy az ott élő emberek életminőségét, jövőképét, felzárkózását holisztikus módon elősegítse. Dolgozatommal szeretnék egy olyan helyzetképet leírni, amihez viszonyítva a későbbiekben, akár mérhetővé lehetne tenni az egyházi tevékenységeknek a hatását is.

Dolgozatomban, a szociális munkában is jól használható kutatási módszert, elsősorban az interjútechnikát alkalmazom. Ezen belül is elsősorban a kvalitatív módszert. Választásom azért erre a módszerre esett, mert a folyamatot szeretném értelmezni és artikulálni. Az interjúk félig strukturáltak, amelyek kérdéssorát előre elterveztem ugyan, de szabad teret hagytam az interjút adó egyéneknek. A szakmukam értékének további növelése érdekében, használni szeretnék néhány statisztikai adatot is, amelyeket már más tudományos kutatási programban publikáltak. A dolgozat leírásában arra törekszem, hogy a telepi környezetben élő emberek szemszögéből, az ott élők hangját artikulálva tegyem hallhatóvá és láthatóvá az életminőségük jelenlegi állapotát, segélykiáltását.

2. A cigányok eredete

Bár szakmukámnak nem kiemelt témája, mégis fontosnak tartom, hogy dolgozatomat a cigányság történetének rövid bemutatásával kezdjem. Szabóné Kármán Judit, romológus fogalmazza meg egyik írásában, hogy a cigányság eredetéről egészen a XVIII. század végéig nem volt ismerete sem a cigányoknak, sem pedig azoknak a népeknek, akikkel valamilyen kapcsolatba kerültek (SZABÓNÉ, 2016). Néhány szakirodalmat elolvasva a témával kapcsolatban, egyetértek Tóth Péter romológus állításával, miszerint a cigányságnak két története létezik. Az egyik inkább úgynevezett külső történelem, amit nem cigány kutatók igyekeznek rekonstruálni, a

másik pedig a belső történelem, amit cigány „történészek” írnak, elsősorban saját meghatározásuk alapján, mint a hagyomány és az analógia (TÓTH, 2006). Említésre méltók még azok a népi regék és mondák is, amelyeket maguk a cigányok is előszeretettel hangoztatnak. Ezek közül az egyik legismertebb a magyar Csodaszarvas-legendához hasonló, mint a Madarak voltunk, vagy Madarakból lettünk (FÁBIÁNNÉ, 2015). Minden bizonnyal a cigányközösségek mondákhoz való ragaszkodása nem más, mint egy romantikus múltkreáció.

2.1. A magyarországi cigányok történetéről röviden

Szabóné Kármán Judit a magyarországi cigányok történetéről szóló szakmunkájában írja, hogy a közép-európai országokban élő cigányok sorsa alapjaiban eltér a nyugat-európai vándor cigányok sorsától, hiszen különböző együttélési körülményeik voltak és vannak napjainkban is. Az említett tanulmány szerint a nyugat-európai cigányoknak nem volt arra lehetősége, hogy beilleszkedjenek a feudális rendszerbe, sőt folyamatos üldözésekben, kitoloncolásokban, vagy rabszolgaként deportálásban volt részük mindamelllett, hogy sokukat meg is ölték. Ezzel ellentétben a szerző szerint hazánkban, mint szimbiotikus nomádok, részévé váltak a feudális rendszernek (SZABÓNÉ, 2016). A cigányság magyarországi megjelenésével kapcsolatban Tóth Péter történeti kutatása igyekszik szakmailag is a legelső kérdésre választ találni, mégpedig abból az aspektusból, hogy milyen időpontra tehető végül is a cigányok magyarországi megjelenése. A XVIII. században született az a teória, miszerint a cigányok II. András szentföldi keresztes hadjárataiból visszatérő csapataihoz csatlakozva érkeztek először hazánkba, míg egy másik feltételezés az 1241-es tatárjáráshoz kapcsolja a cigányok érkezését, vagyis a tatárokkal együtt jöttek be Magyarország területére. Az utóbbi feltételezést biztosabbnak látták, mert arra utaló írásos dokumentációkat is találtak, azonban ezek egyáltalán nem

bizonyíthatóak, sőt könnyebb azok cáfolata. Tóth közlésében megfogalmazza azt is, hogy az ilyen kutatásokban nagy szerepe van a nyelvnek is, ezért a XIV. századtól megfigyelhető, hogy több településnév és személynév egyaránt összefüggésbe hozható a cigány népnévvel. Néhányat említve: 1289-től Cigán(d), 1370-ből Cigányvaja, 1406-ból pedig Cigányfalva. A személynéveket illetően 1315-től gyakran felbukkan a Cigány családi név. Amennyiben a történeti kutatások ezen aspektusból indulunk ki, akkor azt mondhatjuk, hogy a XIII. század végétől, vagy a XIV. század elejétől bizonyítható a cigányok jelenléte Magyarországon (TÓTH, 2006). Szabóné Kármán Judit munkájából tudjuk azt is, hogy Magyarországon a XVII. század végére már felbukkan az úgynevezett, „cigánykérdés”, vagy „cigányügy” is. Ez lényegében a cigányok és nem cigányok együttélésének kérdéseivel foglalkozik. A témához az is hozzákapcsolódik, hogy az évszázadok során hol rosszul, hol jobban, szakértelemmel, vagy a nélkül foglalkoztak ezzel az ügygel, sokszor még több problémát generálva a társadalmi együttélés tekintetében (SZABÓNÉ, 2016).

3. Mezőberény város története

Az első dokumentum 1347-ben említi először, mint a békési uradalomhoz tartozó birtokot. A XIV. század második felétől már a gyulai uradalomhoz tartozott. Az akkori birtok számos esetben cserélt gazdát, így a történeti kutatások alapján birtokosként jelenik meg a Losonczy és a Maroti család, de Corvin Jánosé és a Brandenburgi György örgróf is tulajdonolta. 1514–1517 között helyszíne volt a vármegyei gyűléseknek is. A korabeli időkben uradalmi jobbágyok lakták, akiknek főbb megélhetési forrása a földművelés mellett az állattartás volt. 1566-ban a törökök hódítása után elfoglalták, majd 1596-ban a tatárseregek teljesen feldúlták, aminek következményeként a korai Berény teljesen elnéptelenedett. 1680-ra a folyamatos katonai hadműveletek állandósultak, aminek következtében a terület teljesen

lakatlanná vált. 1702–1709 között 26 család, Dányi János vezetésével megalapították az úgynevezett második Berényt, azonban 1709–1723 között ismét lakatlanná vált az újra alapított terület. Ezt követően Berény újratelepítésében fő szerepet játszott a Harruckern család, akik tudatos betelepítéssel újraélesztették Mezőberényt. Az első szlovák telepesek 1723-ban érkeztek Madarász András vezetésével, majd 1725-ben érkeztek a német telepesek, főleg Württembergből és az ország nyugati részéről. A magyar családok 1731-ben érkeztek a környező térségből. Ez a betelepítés eltartott egészen a XVIII. század közepéig. Mezőberényben három lakókörzet alakult ki egymástól elkülönülve: a szlovákok északon, a németek középen, míg a magyarok délen helyezkedtek el. A lakosok egymás közé gátakat építettek, valamint saját templomot. Mezőberény lakossága 1852-re már elérte a 8597 fős lélekszámot. A jobbágyfelszabadítást követően új lendületet vett a település fejlődése, a földterületek a parasztság kezébe kerültek, így egyre nagyobb érdeke fűződött a gazdálkodáshoz. A dualizmus korában lendületes fejlődés következett be, egyre nagyobb területen folyt a gazdálkodás, állattenyésztés, minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy 1910-ben már több mint 1000 tanya jött létre, így a település lakosságának 25%-a tanyasi lakos lett. Az 1900-as évek elejére a lakosság lélekszáma már elérte a 13 ezer főt. Az I. és II. Világháború súlyos veszteséget jelentett a település számára. 1946–1948 között, aki szlováknak tartotta magát, lakosságcsere kapcsán kitelepítésre került, helyettük Kolarovoból magyarokat hoztak, majd 1951-ben Budapestről költöztettek le rendszerellenes családokat, ami 900 főt jelentett, őket a már korábban kitelepített németek helyére (VERNER, 2021).

3.1. A mezőberényi cigányok története

A XVIII. századi Békés megyei újratelepítések során magyarok, szlovákok, németek és románok mellett, kisebb számban cigányok is érkeztek a fokozatosan kiépülő mezővárosokba és

falvakba. Sajnos a megyetörténeti és községtörténeti monográfiák szerzői csak röviden említik a helyi cigányság történetét, vagy egyáltalán a jelenlétét. A megye újratelepítésének időszaka egybeesett azzal a cigány vándorlási hullámmal, amely a román fejedelemségek felől érkező cigánycsoportokat hozta az országba. Ezeknek forrása az abban az időszakban készült helytartótanácsi leíratok. Valószínűnek tartják, hogy ekkor érkeztek Békés megyébe is kisebb-nagyobb csoportok. Az első említésük 1703-ból történik, majd 1731-ben egy nagyobb csoportról is feljegyzések készültek, akik a gyulai uradalomban éltek. Az 1768-as összeírás során Békés megyében 17 településen regisztráltak letelepült cigány lakosokat, összesen 508 személyt, ami egyben 102 háztartást jelentett. Ezek között az adatok között fontos információ, hogy a családfők szinte 100%-a mesterember volt. További érdekesség, hogy 1777-ben a helytartótanács egyik iratában az áll, hogy Békés megyében nincs kóborló cigány, mindenki letelepedett, saját házszámmal rendelkezik, mint a többi nemzetbeli, sőt elvegyülten élnek és nem a falu szélén (ERDÉSZ, 2008). Az egyik összeírásra 1768. február 1-én került sor, melynek alapján a következő családok kerülnek megemlítésre: Kolompár János (üstkészítő) és felesége Erzsébet, Horváth János (kézműves) és felesége Rozália, Rácz István (kovács) és felesége Anna, Bogdány Mihály (földműves) és felesége Mária, valamint Rácz János (kovács) és felesége Ilona. Míg Kolompár és családja görögkeleti vallású, addig a többi család római katolikus (KERESKÉNYINÉ, 2008). Skolka András helyrajzi tanulmányában, amely 1806-ban jelent meg először egy debreceni röpiratban, olvasható, hogy Mezőberényben a három fő nemzetiség mellett – magyar, szlovák, német –, valamint a kis létszámú románságon kívül, volt ott még néhány cigány család is. Ezek a családok meg voltak rendszabályozva, rendes házakban laktak és hasonlóan a többi nemzetiséghez, napszámból és kovácsmunkából keresték a kenyerüket, viszont vasárnap a kocsmákban, vagy éppenséggel a

lakodalmakban zenéltek. Skolka, mint egy költői kérdésként fel is veti, hogy vajon miért nem lehet azt az 50 ezer Magyarországon kóborló cigány embert is a mezőberényi példához hasonlóan, letelepíteni és rendre szoktatni (SKOLKA, 1988). Az idők folyamán az itt élő közösséget, közöttük a cigányokat is, sok féle hatás érte, alakította át az életüket, amiről csak röviden szeretnék írni. Bak Mihály mezőberényi orvos a következő gondolatokat fogalmazza meg. A berényi cigányok nagyon jó muzsikusok voltak, a II. Világháború előtt a közösségi éttermek állandó zenészei voltak, bandákba tömörülve játszottak névnapokon, lakodalmakban. Azok a férfiak, akik nem muzsikáltak, nyáron vályogot vetettek, vagy vagon ki-be rakodást vállaltak, az asszonyok pedig, akik élelmesebbek voltak, bejártak az iparoscsaládokhoz takarítani, mosni. Azonban a II. Világháború után a cigányzenekarok szétestek, két téglagyár is elindult, aminek következtében a vályogvetésre sem volt már kereslet. A cigányok egy része így téglagyári alkalmazásba került, vagy elmentek dolgozni a Békéscsabai Barneválba, Hűtőházba és Konzervgyárba (BAK, 1988). Döméné Geszti Piroska mezőberényi roma foglalkoztatás-szervező menedzser 17 évvel a rendszerváltozást követően egy pályázati program kapcsán a következőképpen írta le a mezőberényi cigányság aktuális helyzetét. A település lakosainak lélekszáma a 2001-es népszámlálási adatok alapján 11.700 fő, amelynek kb. 10%-a cigány (95% romungró és 5% oláh cigány), ami azt jelenti, hogy kb. 1100–1200 fő a cigányság száma a településen. A városban élő cigányok 75%-a cigánytelepen él és 25%-a elvegyűlten a város más nemzetiségű lakosságával. A település periferiáján, a városból kivezető utak mellett három cigánytelep van, az öniróniából elnevezett Párizs, London és Delhi, ezek közül arányait tekintve a legnagyobb Delhi. Itt a cigányok lélekszámát tekintve kb. 600–700 fő él. A rendszerváltást követően a település nagyobb foglalkoztatói megszűntek, helyettük kisebb vállalkozások létesültek. Döméné értelmezésében 2007-ben a cigányok 75%-a szegénységben élő,

többgyermekes, munkanélküli, halmozottan hátrányos helyzetű, a társadalom és település perifériájára szorult ember, akik gyermekeik nevelését, jövőjét önjelőlől képtelenek megoldani. Döméné mindezen állítását egy korábbi, 2003-ban elvégzett helyi felmérésre alapozza. (DÖMÉNÉ, 2021).

4. Az interjúban résztvevő személyek bemutatása

Az interjú elkészítésében fő szempont volt, hogy olyan személyek szólaljanak meg, akik nem csak hallomásból ismerik a telepi környezetet, az ott élő családokat, hanem maguk is ott élnek, vagy átélői voltak az ott zajló mindennapi küzdelmeknek. Fontos volt, hogy olyan személyek is szót kapjanak, akik jelenleg is tevékenyen részt vesznek az emberek mindennapi életében, mint a helyi RNKÖ képviselői, vagy az egyház munkatársai. A megszólalók között van olyan személy, akinek nincs meg a nyolc osztálya, van szakmunkás, és van főiskolai diplomával rendelkező nő és férfi. Az interjúkérdésekre kapott válaszok alapján szeretnék néhány témakört erőteljesebben körvonalazni, így az interjúalanyok bemutatkozását követően kitérek arra, hogy milyenek látják saját közösségüket, az oktatási, foglalkoztatási, jövedelmi helyzetüket. Kiemelt témakörként közelítettem meg, hogy milyenek látják saját környezetüket, egészségi állapotukat, valamint röviden kitértem a vallásosság kérdésére is. Befejező témakörként rákérdeztem arra is, hogy az interjúalanyok hogyan és miben látják önmaguk és a telepi környezetben, velük egy közösségben élő emberek boldogságát. Készítettem még két interjút a Delhiben egyházi tevékenységet folytató szakemberekkel is. A velük folytatott beszélgetésből szerettem volna képet kapni arról, hogy ők milyen segítőmunkát folytatnak, és miben látják a cigányközösség életminőségének változását. Szakmunkám első részében arra törekszem, hogy az általam körbejárt témákat szakirodalmi tekintetben is megvilágítsam, majd az ezt követően az interjúkat szeretném röviden értelmezni.

5. Szakirodalmi áttekintés

5.1 Az oktatásról általában

Ambrus Péter a Cigányság és iskola című munkájában az iskola civilizációs szerepét járja körül. Véleménye szerint a magyarországi társadalom és a cigányközösség közötti civilizációs távolság a XIX. századra valamelyest csökkent. A kijelentését arra alapozza, hogy a cigányság életmódjában egy lassú átrendeződés kezdődött meg, valamint a magyar társadalom egyes rétegeinek elszegényedése, akik kapcsolatba kerültek a romákkal. Állítása szerint ezek a rétegek a társadalmi hierarchia legalján jelentek meg. Röviden összefoglalva az utóbbi száz év ide vonatkozó statisztikáit kifejti, hogy az 1893-as összeírás szerint a magyarországi cigányság lélekszáma 280 ezer fő, a magyar lakosság száma pedig 15,2 millió, ami a teljes lakosságot tekintve 1,8%. Túlnyomó többségük Erdélyben és Felvidéken élt. A jelenlegi magyar határokon belül 80 ezren voltak, akiknek a 95%-a analfabéta volt. A tanköteles cigánygyerekek (6–14 év közötti) 70%-a sohasem járt iskolába. A századfordulót követően a helyzet még ennél is rosszabb volt Ambrus szerint, hiszen ebben az időintervallumban a cigánygyerekek 10%-át iskolázták be csupán, ami 50%-os lemorzsolódást jelenthet. Ezek az arányok az 1970-es esztendőig nem változtak. 1950-től a beiskolázási mutatók enyhén javulnak, azonban a minőségi mutatók romlanak. Ezt követően tanítási problémaként merült fel a civilizációs különbségekből adódó feszültség, amelynek kapcsán az iskola a nyílt civilizációs konfrontációk terepévé vált. 1971-ben készült az egyetlen, mindent átfogó vizsgálat. Ennek alapján a magyarországi cigányok lélekszáma 320 ezer fő, ami az akkori lakosság 3,2%-a, ebből Budapesten 25 ezren, vidéki városokban 44 ezren, falun pedig 250 ezren éltek. Ambrus szerint ebből következik, hogy a cigányság civilizációs hátrányainak legfőbb színtere a falusi iskola lett. Az 1970-es évek második felétől fokozatosan beépültek a cigánygyerekek az

iskolarendszerbe, ami 1990. körül már befejezettnek tekinthető. A tömeges iskolába kerülés a civilizációs problémákat, sajátos oktatási-nevelési problémákká transzformálta. Ezeket a magyar iskolarendszer sem megoldani, sem pedig kezelni a mai napig nem tudta. Szintén ebben az anyagban megfogalmazásra került az is, hogy az iskolarendszer – 1970-es és 1980-as években – funkcióváltáson ment keresztül, ami azt jelentette, hogy az oktató iskolákból számon kérő iskolák lettek. Összességében az azt jelentette, hogy osztályzatok és bizonyítványok révén legalizálták a társadalmi osztályok közötti kulturális különbséget, ami egyben irányt és lehetőséget biztosított a szűk, társadalmi elit felé való haladásra, elzárva ezzel a továbbhaladást a többség elől. A 80-as évek végére azonban már a Művelődési Minisztérium is belátta, hogy az általános iskolát végzettek 30%-a funkcionális analfabéta. A szerző nem részletezi, de felveti, hogy ez a folyamat elsősorban a 70-es évek elejére vezethető vissza, amikor is kijelölésre került az ipari-gazdasági koncepció, ami technológiai fejlesztés helyett az olcsó, képzetlen munkaerőre épített. Ambrus leírja, hogy e háttérismeretek birtokában és környezetében kell értelmeznünk a cigányság iskolázottsági és műveltségi szintjét. Ebben a kontextusban a magyarországi cigányok ma (2001.) 19–70 év közötti népességének közel 95%-a analfabéta, vagy fél analfabéta. Ezt egy 1971-es reprezentatív felmérésre hivatkozva közli, miszerint az akkori 17–70 év közötti cigányok 40%-a sohasem járt iskolába. Empirikus tapasztalatok alapján az 1–7 osztályt végzettek gyakorlatilag fél analfabétáknak minősíthetők (ANDOR és munkatársai, 2001). Kitekintésként fontos megállapítás, hogy a humán tőke iránti szükség egyre inkább felértékelődik. A további gazdasági fejlődés feltétele azonban nagyban függ a népesség helyzetének minőségétől. A népesség helyzetének minőségét pedig a születési, halandósági, egészségügyi viszonyok, képzettség, kereseti és foglalkoztatási tényezők, valamint a család és azok gazdálkodását motiváló tényezők határozzák meg. Az EU is felismerve mindezt, az Útmutató a 2000–

2006 közötti időszakra vonatkozó programok kidolgozásához című munkája is foglalkozik az adott témával. Az emberi erőforrás minőségének egyik legalapvetőbb eleme tehát az egészségügy. Ennek elemzésekor két tényezőt is fontos vizsgálni: az egyik, hogy az egészségügyi állapotot az egészségügyi rendszer, valamint a szociális helyzet és életmód is döntően befolyásolja, a másik pedig az életmód és a társadalmi környezet, amiben él az egyén. Természetes, hogy a piacgazdaságot illetően vannak olyanok is, akik vesztesek lesznek, ezért magának a társadalomnak is érdeke egyfajta védőháló kiépítése és működtetése. A magyarországi gazdasági reformok hatása fokozta a társadalom polarizációt, a jövedelmi eltéréseket erősítette. A rendszerváltoztatás időszakában 1989 után, a piacgazdaságra való átállást követően még sosem tapasztalt társadalmi, jövedelmi viszony eltérés következett be. Ez a különbség a térségi szinteken is megjelent. A folyamat vesztesei főleg azok a térségek, ahol elmaradott gazdasági struktúrák voltak, valamint a mezőgazdasági vidékek (FÓNAI és munkatársai, 2006).

5.2 A romák foglalkoztatásáról

A rendszerváltoztatást követően a gazdasági változások, sokkhatásként érték a magyar munkaerőpiacot. 1990 és 1997 között a munkanélküliek száma másfélmillióval nőtt. A munkanélküliség legmélyebb pontja 1992–1993-ban volt. A munkaerőpiac átalakulása tömegével vetette ki magából az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőket és a képzetleneket. A cigányság körében kevés volt az aktív kereső, viszont magas az eltartottak aránya, olyan mértékben, hogy az országos átlag kétszerese. Babusik, Kemény Istvánra hivatkozva közöl egy korábbi kutatási eredményt, amely szerint 1971-ben nem volt lényeges különbség a roma és nem roma gazdasági aktivitás tekintetében a férfiak között, hiszen a nem roma férfiak 88,7%-a rendelkezett munkaviszonnyal, még a roma férfiak 85,2%-uk. A nem roma nők esetében ez az arány 64% és a roma nők esetében

30% volt. A rendszerváltoztatást követően tehát a romák gazdasági aktivitása drámai mértékben csökkent. A munkahelyek elvesztését elsősorban abban látják, hogy főként azok a munkahelyek szűntek meg, ahol leginkább az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők dolgoztak. Babusik fontos megállapításra hívja fel a figyelmet, miszerint a probléma nem csupán a munkanélküliségből fakad, hanem abból, hogy a kialakult helyzet magát a roma integrációt sodorta veszélybe. A szerkesztő megfogalmazza azt is, hogy a romáknak ebben az időszakban a nyolc általános iskolai végzettségüktől nem igazán volt magasabb képezése, ami azt jelenti, hogy könnyen válnak áldozatává, ma pedig már alakítójává annak az ördögi körnek, amelyben az alacsony iskolai végzettséget követi a munkanélküliség, majd azt a szegénység és ismét az alacsony iskolai végzettség, ami magát a gyerekeket érinti. Babusik szerint a cigányság helyzete az integráció helyett inkább a tömeges „kiilleszkedés” irányába mozdult el. Nehéz mondatok ezek, hiszen magam is látom, megéltem ezt a körforgást. A különböző szakirodalmakban egyértelműen látszik az is, hogy a romák körében előbb kezdődött a munkanélküliség, mint a nem romáknál (BABUSIK és munkatársai, 2000).

Balla Petra kutatási munkájában Láczy Magdolnára és R. Fedor Anitára hivatkozva fogalmazza meg, hogy a munkaképes lakosság munkaerő-piaci részvételét több tényező is befolyásolja. Ezek lehetnek egy adott régió vagy település környezeti hátrányai. A hátrányos helyzet meghatározása is több aspektusból is lehetséges. A munkaerőpiacon tapasztalható hátrányos megkülönböztetések okai lehetnek az etnikai hovatartozás, a kor, a nem, vagy a vallási hovatartozás és a fogyatékoság miatt való megkülönböztetés. Ilyen megkülönböztetés lehet még főleg a kistelepüléseken az előítélet, a többgyermekes család, a gyakori munkanélküliség, valamint az átlagosnál nagyobb mértékű iskolázatlanság, ami egyre mélyebb szegénységbe sodorja az ott élőket. Megfogalmazza azt is, hogy az alacsony iskolai végzettség, a szakképzetlenség és a roma etnikumhoz

való tartozás még inkább megnehezíti a munkaerőpiacra jutást, ami sok esetben tartós munkanélküliséget, jövedelmi szegénységet és kirekesztődést eredményez. Az alább említett hátrányok szinte valamennyi romacsaládot érintik. A munkaerőpiacon megjelenő egyenlőtlenségek erőteljes módon jelennek meg a romák esetében. A roma nőket még hátrányosabban érinti a munkaerőpiacra jutás esélye, hiszen esetükben további hátrányt okoz a magas gyermekszám vállalása, valamint a roma kultúrából adódó női szerep. Balla megjegyzi azt is, hogy a hátrányok ellenére a roma nők foglalkoztatási színvonala 10%-al nőtt (BALLA, 2019).

A KSH adatai szerint, a Hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatottsága című fejezetében a következőket fogalmazza meg. Az Európai Bizottságnak 2017-es vizsgálata során, amely a magyarországi foglalkoztatáspolitikára is kiterjedt, a következő kritikai észrevételeket fogalmazta meg. Az alacsony képzettségűek, a nők, a fogyatékkal élők, valamint a roma etnikumhoz tartozók aránytalanul kis arányban vannak jelen a munkaerőpiacon. Megállapította azt is, hogy az alacsony vagy alapfokú képzettségűek munkaerőpiaci helyzete az átlagosnál még mindig rosszabb, annak ellenére, hogy már valamelyest javult. 2010-ben az ilyen végzettségű 20–64 évesek 36,1%-a volt foglalkoztatott, 2014-ben már 44,3%-uk és 2017-ben pedig 53,9%-uk. A tanulmány kiemeli azt is, hogy a közfoglalkoztatás főszerepet játszott ebben a tendencia-javulásban és elismeri, hogy 2016-tól az adott réteg helyzete attól is javult, hogy egyre többen jutottak ki az elsődleges munkaerőpiacra (KSH, 2014-2018).

5.3 Mi az egészség?

Az egészségtudományi fogalomtár a következőket írja. Az egészség fogalma változó, fejlődő. Szemléletében és filozófiájában a WHO meghatározása szerint (1979) „teljes testi, lelki és szociális jóllétet” jelent. Azonban ez a megközelítés inkább filozófiai, mint sem

gyakorlati alkalmazás. A WHO 1984-es Koppenhágai állásfoglalásában az egészség nem más, mint a mindennapi élethez szükséges erőforrás. Az egészségre különböző tényezők hatnak, többek között az életmód 43%-ban, a genetikai tényezők 27%-ban, a természetes és mesterségesen épített környezet 19%-ban, valamint az egészségügyi ellátás 11%-ban. Az egészségre ható tényezőnek számít a szociális helyzet, az etnikai hovatartozás, az életmód és a minták. Az etnikai csoportok egészségi állapota, várható élettartama eltérő a többségi társadalomhoz tartozókéétól. Ezzel kapcsolatosan két válasz fogalmazódott meg. Az egyik a strukturális okokra mutat, ami a gazdasági, anyagi körülmények hatását elemzi, míg a másik inkább kulturális aspektusból közelít a válaszhoz. Kiemeli az etnicitás hatását, az életmódot és normákat. Wilkinson szerint a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke a meghatározó, ami azt is jelenti, hogy az egy főre eső nagyobb átlagjövedelem nagyobb élettartamot feltételez. Nazroo szerint az etnikai kisebbségek egészségi állapotát a strukturális hatások mellett a kirekesztődés is nagymértékben befolyásolja, hiszen nem csak anyagilag, hanem pszichológiailag is teherterelt szenvednek. Ez többek között a lokális kirekesztődés, a környezet és az eltérő életritmus (FÓNAI, 2011).

5.3.1 A romák egészségi állapota

Sepkowitz szerint – amely saját meglátásom is – a romák élettartama alacsonyabb a társadalom más népességéhez viszonyítva. Ennek több okai is lehetnek. Véleménye szerint leggyakoribb a romáknál a diabetes mellitus, a hyperlipidemia, valamint a koszorú-érbetegségek. Szírtesi Zoltán kimutatása szerint leginkább előforduló krónikus betegség a cigányoknál a vese, a szívkoszorúér, a fül betegségei, a légzőszervi betegségek, a gyomor megbetegedése, a magas vérnyomás, és a szívizom betegsége. Az elhalálozások leggyakoribb okai véleménye szerint a szívinfarktus, az agyvérzés és a tüdőrák. Puporka és Zádori nem fogadja el a genetikai és kulturális

magyarázatot, véleményük szerint a romák alacsonyabb élettartama szociális okokra vezethető vissza. Személyes megtapasztalásomra hivatkozva magam is inkább ezt az álláspontot képviselem. Babusik Ferenc és munkatársai egy 2002-es kutatás kapcsán, amelyet Borsodban végeztek, a következő eredményre jutottak. Az átlagostól eltérően tíz-tizenötször gyakrabban fordult elő a szívbetegetség, csontritkulás, TBC (tüdőgümőkór), valamint vérképzőszervi megbetegedések, csökkentlátás és vakság, öt-hétszer több volt a gyomorbetegség, átmeneti agyi keringési zavarok, asztma, gerinc betegségek és mentális zavarok. Három-négyszerese volt az eltérés a daganatos, pajzsmirigy, alsó légúti megbetegedések, magas vérnyomás tekintetében, és még kétszer gyakrabban fordult elő a cukorbetegség. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés területét Gyukits György és munkatársai kutatták. Akinek nincs TAJ kártyája, azok csak az alapellátásokat veszik igénybe, ha fizetős szolgáltatásról van szó, mint például a fogászati ellátás, azt befolyásolja a jövedelmi viszony. Az alacsonyabb jövedelmi viszony, befolyással van a paraszolvenciára is, ami a romák szerint hatással van az ellátásuk minőségére is, sőt nagyobb hatással van, mint az etnikai hovatartozásuk. Etnikai megkülönböztetésnek számít, ha az orvos nem akarja a roma beteget ellátni, vagy durván, lekezelően bánik vele. A házi orvosok a roma betegekkel való kapcsolatukban a szociális és kulturális különbözőséget érzékelik, míg a kórház zavaró devianciaként tekint rájuk. Gyukits szerint a romák anyagi helyzetüknél fogva leginkább a fogászati ellátást nem veszik igénybe. A romák a legtöbb etnikai megkülönböztetést és durva, lekezelő módot a szülészeti-nőgyógyászati ellátásban élik meg. Fontos eleme a kutatásnak, hogy sok esetben a romák azt sem tudják, hogy milyen orvosi ellátást végeznek rajtuk, ezért bizalmatlanok és inkább igyekeznek elkerülni a kórházakat (FÓNAI és munkatársai, 2006).

Ádány Róza 2019-ben a következőket nyilatkozta az egyik országos sajtóorgánumnak. Egy lánc erősségét a leggyengébb

láncszem határozza meg, így a lakosság egészségügyi állapotánál is döntő jelentőségű a leghátrányosabb helyzetű népcsoport egészségi állapota. Ez a csoport pedig Magyarországon a romaság. A 2011-es népszámlálási adatok szerint 315.583 főről kell beszélnünk, azonban a roma önkormányzatok egymillióról is beszélnek. Ádány szerint – a Debreceni Egyetem tudományos munkacsoportjára hivatkozva – 875.000 roma ember él Magyarországon. Elmondta nyilatkozatában azt is, hogy a társadalomnak egy termékeny népcsoportjáról van szó, azonban a tagjai sokkal rövidebb életet élnek a társadalom többségéhez képest. Egy 2004-es kutatásra hivatkozva megfogalmazta, hogy a roma férfilakosság 70%-a dohányzott, és a terhes nőknek csupán 12%-a tette le a cigarettát terhességük ideje alatt. Az alkoholfogyasztási adatok kedvezőbbek voltak, mint a nem roma népességben, miszerint a romák között volt olyan, aki egyáltalán nem fogyaszt alkoholt, és kevesebben vannak a nagyivók is. Ez az arány a 2015-ös kutatás alapján változott, amely szerint csökkent a dohányzók száma, viszont nőtt az alkoholfogyasztók száma. A kutató elmondta azt is, hogy a romák saját bevallása alapján valamelyest javult a foglalkoztatásuk, valamint ez által a jövedelmi viszonyuk is, aminek következményében emelkedett a túlsúlyosok száma. Ez az eredmény azért is aggasztó, mert tovább súlyosbítja a cigányok betegségkockázatát (HAIMAN, 2019).

5.4 A szegénység

Fónay Mihály, Szegénység, egészség és etnicitás című munkájában a szegénység és egészség közötti kapcsolódásról ír. Arra a kérdésre, hogy ki a szegény, többféle választ is ad a hagyományos szegénységtől a jövedelmi szegénységen át, egészen a deprivációig és a kirekesztésig. Ebben a szakaszban a társadalmi kirekesztésről, mint szegénységről szeretnék néhány gondolatot kiemelni. Amartya Sen értelmezésében a szegénységet az esélyektől és a lehetőségektől való megfosztottságaként értelmezi. Ebbe az értelmezésbe tartozik a

részvétel hiánya a közösség életében, és a kapcsolatok hiánya vagy attól való megfosztás. Ennek a kirekesztési formának a kulcskérdése, hogy ki a kirekesztő és milyen szerepe van? A szerző értelmezésében Atkinsonra hivatkozva fogalmazza meg a két lehetséges aspektust. Az első a morális értékeket és a viselkedést emeli ki, ami inkább a hibáztatásra fókuszál, míg a másik nézet mindkét oldal működési hiányosságaira figyelmeztet. A társadalmi kirekesztés fő okai az anyagi nélkülözés, az iskolázatlanság, a termelőképesség hiánya, valamint a rossz egészségi állapot. A szerző további munkájában a szegénység megközelítésében, Ken Auletta – *The underclass* négy csoportját írja le. Ebben felsorolja a passzív szegényeket, az erőszakos utcai bűnözőket, a szélhámosokat és a hajléktalanokat. Számomra érdekes és sokatmondó a „szegénység kultúrája”, ami a korai gyerekszülést, apanélküli családokat, bűnözést, képzetlenséget és munkanélküliséget foglalja magában. Mindezzel kapcsolatosan fontosnak tartom még felsorolni a szegénységnek azokat az „új” és „változó” arcait, ami nem más, mint a relatív és abszolút szegénység, a lakhatási szegénység, depriváltság, szociálpolitikai szegénység, demográfiai szegénység. Mi tesz tehát szegénnyé? Az iskolai végzettség hiánya, a foglalkoztatottsági hiány, regionális és térségi egyenlőtlenségek, az életkor és az etnikai hovatartozás (FÓNAI, 2011).

6. A telepi környezetben élők életminősége a mezőberényi „Delhiben”

6.1. A lakókörnyezet

A Helyi Esélyegyenlőségi Program 2018–2023 (továbbiakban: HEP) a következőket tartalmazza. Mezőberényben négy településrészben van szegregátum. Az 1. számú ilyen településrész a város északi részén a 47-es főúthoz közel elhelyezkedő Delhi, amelyhez négy utca is tartozik: Rózsa utca, Gárdonyi utca, Szent János

utca és a Kérhalom utca. A 2. számmal jelöli a városközpontot, ahol idős és eltartott fiatalok egy csoportja él, de ezt nem tartják valós szegregátumnak, míg a 3. számú településrész a Csabai utca, Ady és Frey utca és környéke, a 4. számú pedig a Szivárvány és a Zöldfa utca és környéke. Az 1-es szegregátumban a legnehezebb a helyzet, gazdaságilag inaktív, főleg állami vagy önkormányzati támogatásokból tengődő családok alkotják, akik alacsony iskolai végzettséggel, komfortnélküli vagy félkomfortos lakóépületekben élnek. Ezek az emberek döntő többségükben romák. Az első fontos megállapítás, hogy a városnak ezen a részén infrastrukturális fejlesztést utoljára 1999-ben hajtottak végre (J). A települési HEP-ban célként szerepel a 321/2011.(XII.27.) Korm. rendelet 1.§ (2) bekezdésben nevesített, esélyegyenlőségi szempontok figyelembevételével, a célcsoportba tartozókra vonatkozóan áttekinteni a szolgáltatásokhoz történő hozzáférésük alakulását. A HEP IT tartalmazza a cél elérésének ütemtervét. Érdeklődésből megvizsgáltam a település HEP 2013–2018-as programját is, amiben szó szerint szerepel ugyanez a mondat, azonban a mai napig ilyen irányú elmozdulás nem történt. Fontos itt is megjegyezni, hogy a város 1. számú szegregátumában, Delhiben jelenleg az ivóvíz és az elektromos ellátás van kiépítve.

Az interjúban nyilatkozók véleményében a saját lakókörnyezetükről a következő megfogalmazások, jellemzések hangoztak el: „Az első gondolat, ami eszembe jut, az, hogy ez elkeserítő. Nagyon szegény településrész. A város többi részétől el vannak szeparálva, ugyan nem fizikailag, hanem főleg kapcsolataikban. Azt gondolom, hogy a város is, mintha kivetné magából, mintha nem is oda tartoznának” (D). A következő válaszadó által megfogalmazott gondolat szerint „Nyomorúságos, lepusztult gettó. Valamikor annyira szép volt, normális környezet, minden, de 25 éve minden csak megy tönkre. Mi van itt?” (B). Még egy saját aspektus szerint, „Mintha Csernobilben lennénk, atomrobbanás után.

Szörnyű körülmények ezek” (J). Aki járt már cigánytelepen, az meg sem lepődik azon, ami a szemé elé tárul. Az utca közepén valóban egy keskeny aszfaltcsík található, ami több helyen kátyús, toldott-foldott. Az autók közlekedésére szolgáló úttest többnyire az itt élő gyerekek játszótere is. Bár veszélyes hely, de még soha sem volt itt baleset. A lakóházak utcafronti részét az ott élők szépen karbantartják, azonban akadnak kivételek is. A lakóházak vaskerítését flex koronggal kidarabolták, később néhány helyen újat építettek drótból, fából, ami csak a téli idők beálltaig marad meg, de sok helyen egyáltalán nincs kerítés azóta sem. Az udvarok, kertek egyáltalán nincsenek művelve, az itt élő emberek többsége az udvart kettéválasztotta. Az első udvar némileg karbantartott, füves terület, azonban a hátsó udvar gyomfertőzött, néhol több méteres akác és kökény dzsumbuj van. Ezzel kapcsolatban a következők kerültek megfogalmazásra: „Ezeket a házakat hatvan évvel ezelőtt építették. A legtöbb nagyon rossz állapotban van”, majd hozzá teszi, hogy például fürdőszobája sincs mindenkinek, véleménye szerint csak 30%-nak van (J). A lakóingatlanok félkomfortosak, de akad komfort nélküli is, állapotuk leginkább elhanyagolt, anyagi eszközeik nincsenek a felújításra. Az itt élő családok közül csak néhányan tartanak aprójószágot. A lakókörnyezet jellemzője az is, hogy több ház elhagyottá vált. Vizsgálatom során hangzott el, hogy milyen mértékben hatott a devizahitel az itt élő cigányokra is. Főleg ennek köszönhetően, vagy egyéb tartozás következtében, több mint 7 ingatlan már csak alapjaiban létezik, míg 3 épületnek a falai és tetőszerkezete is megvan, azonban lakhatásra már alkalmatlan, életveszélyes épületek lettek. Delhi eredetileg a Gárdonyi és a Rózsa utcára korlátozódott, azonban a fiatalok lakásvásárlási lehetőségei – főleg anyagi okok miatt – a párhuzamosan elhelyezkedő utcákra terjedt ki. Jelenleg, ahogy azt az előzőekben is említettem, négy utca és a környéke tartozik Delhihez.

6.2 A Delhiben élők emberek saját közösségükről

Az itt élő közösség összetartását vizsgálva jól látható, hogy a globalizációs folyamatok nem hagyják érintetlenül a Delhiben élő cigányokat sem, mindenki rohan, keresi a kenyérré valót, és nincs az embereknek idejük egymásra. Ennek következtében a családok is széthullnak, hiszen nem marad idő egymásra, sem pedig a gyereknevelésre. Az összes nyilatkozó egyetért ezzel a gondolatsorral, hogy az ott élő cigányközösség „elhíresült” összetartásáról, leginkább már csak egy-egy tragédia kapcsán lehet beszélni, de ott sem minden esetben. Véleményük szerint ennek egyik oka, hogy valamennyi család egyforma problémahalmazzal küzd, ami leginkább a mindennapi létezésüket befolyásolja. Ugyanakkor valamennyien megjegyzik azt is, hogy ha valaki segítségkéréssel fordul a másik emberhez, azt általában nem utasítják el, hanem törekszenek – lehetőségeikhez mérten – segíteni. Az egyik interjúalanyt idézve: „A cigányok között kevés a hajléktalan, mert ha tehetik, befogadják egymást. Ebből a szempontból én még példamutatónak is mondom őket, szemben a nem cigány társadalommal. Tehát a körülményeikhez képest, hangsúlyozom, hogy befogadóbbak, segítőkészebbek és összetartóbbak” (K). A közösség kohézióját mindennek ellenére erősíti a közös passiótörténet megélése, a kitaszítottság érzése, a mélyszegénység, hasonló családi problémák, a káros szenvedélybetegségek okozta tragédiák, a kilátástalanság, a kívülről érkező diszkriminatív megnyilvánulások.

6.3 A gyermekkori álmok és a valóság

Kutatásomban a bemutatkozásokat követően, kiemelt kérdésként kezeltem, hogy a dolgozatomat segítő nyilatkozók jelenleg azzal foglalkoznak-e, ami a gyermekkori álmuk volt? A válaszokból kiderült, hogy ketten hasonló munkát végeznek, mint ami a gyermekkori álmuk volt. Bár az egyik személy óvónő szeretett volna lenni, de a korai iskolaelhagyás miatt ez nem valósulhatott meg,

jelenleg közfoglalkoztatású óvodai dajkaként dolgozik, míg a másik személy ápolónőnek készült, de végül is szociális gondozó és ápoló lett. Egy személy maximálisan a gyermekkori álmát éli, mert mindig is zenei producer és előadóművészi pályára készült. Három személy számára csak álom maradt mindaz, amit szívükben dédelgettek. Valamennyien több okot is megjelöltek a kudarc, illetve a siker mellett. „Az én hibám, mert hamar szerelmes lettem és az iskolát otthagytam” (D). Egy másik ok: „Az alsó tagozatban nagyon jól tanultam, de voltak olyan tényezők az iskolában, ami mindig visszavetett, ilyen volt például az elutasítás” (V). Szeretném kiemelni annak a személynek a nyilatkozatát is, akinek az életét egy családi tragédia határozta meg: „Az élet árnyoldala az, hogy az én szüleim fiatalon meghaltak, így a nagymamámhoz kerültem. Attól a közegtől távolabb kerültem, nem volt már akkor, aki az életemet terelgetni tudta volna, és sajnos megállt ez a történet” (H). Általánosságban tehát elhangzott, hogy nem volt, aki terelhetne volna az életét, vagy éppen a család anyagi helyzete miatt ott kellett hagynia az iskolát, hogy pénzkeresővé váljon, de a válaszok között elhangzott a korán érkező szerelmi kapcsolat is, mint gátló tényező és iskolaelhagyást kiváltó ok. Azok a nyilatkozók, akik elérték álmaikat, további akadályként jelölték meg az őket ért iskolai diszkrimináció fogalmát is. Azok, akik ma azzal foglalkoznak, amire gyermekkorukban vágytak, sikerük kulcsaként a kitartást, a hitet és a támogató családi háttérrel neveztek meg.

6.4 Beletörődve a nyomorba

Hogy mindezek ellenére mennyire elégedettek az itt élő cigányok? A nyilatkozattevők egyöntetűen megfogalmazzák, hogy az emberek beletörődtek a kilátástalan helyzetükbe. Elmondásuk szerint, aki itt születik és itt nő fel, azok számára csak a most létezik, jövőképről szinte egyáltalán nem is gondolkodnak. „Nagy a káosz Delhiben. Az ital nagy úr, meg a drog, és nagyon sokan ebben élnek”

(V). Egy másik válaszadó a következőket fogalmazta meg beletörődéséről: „Inkább azt mondanám, hogy kettős érzéssel vannak. Van, aki már megszokta ezt az egészet, és van, aki el van keseredve. Akik itt nőttek fel, azok lényegében hozzászoktak ehhez az állapothoz, de van, aki azért szeretne innen kitörni. Sajnos az emberek beletörődtek ebbe az állapotba, számukra az, ami itt van, az természetes” (J). Ez tehát nem jelenti azt, hogy az emberek ne vágyakoznának jobb életre, hogy nem szeretnék szebb házakban, jobb életkörülmények között élni, vagy iskolába járni, tanulni, dolgozni. Érdekes az is, ahogyan egy diplomával rendelkező sikeres fiatalember látja az ott élő cigányság helyzetét: „Nem egyszerű a helyzet. Tudod, onnantól kezdve, ahogy bekerül a gyerek az óvodába, vagy a bölcsődébe, már akkor találkozik azzal a helyzettel, hogy ő cigány. Tehát már néhány évesen megtudja, hogy a »cigány« szó jelentése mások szemében nem egy pozitív dolog. Ez egy bélyeg. Könnyen gondolják mások, hogy könnyű túllépni, de nem, ezen egyáltalán nem könnyű túllépni, mert így szocializálódunk. Ez persze azzal jár, hogy kirekesztve érzik magukat a társadalomból” (K). Meglátásom szerint tehát, inkább a kirekesztésbe, kiszolgáltatottságba való belefáradás, a tehetetlenségbe való belenyugvás ez, aminek következményeként igazolódni látszik Babusik véleménye is, miszerint a cigányság helyzete az integráció helyett inkább a tömeges „kiilleszkedés” irányába mozdult el (BABUSIK és munkatársai, 2000). Mindenképpen sokatmondó, hogy a válaszadók többsége ezt a folyamatot természetesnek fogadja el, ami ellen már nincs erő küzdeni sem. De vajon rendjén van ez így? Fontos említést tenni arról is, hogy mindezek ellenére vannak olyan családok is, akik törekszenek minőségi életet élni, minden munkalehetőséget megragadva küzdenek azért, hogy élhetőbb körülményeket teremtsenek maguknak és gyermekeiknek, vagy éppen kiköltözzenek Delhiből.

6.5 Az oktatási helyzet

A kérdéssel kapcsolatban a válaszadók nincsenek megelégedve a közösség oktatási szintjével. „Sokaknak nincs iskolája, van, aki se írni se olvasni nem tud, de van néhány szakmunkás végzettséggel rendelkező is” (B). Azok, akik nem tudnak írni, olvasni, elsősorban az 55 év felettiak, „Az időseknek is alig van iskolájuk, ők nem tanultak, inkább dolgozni mentek, ha elérték azt a kort, elmentek dolgozni, hogy besegítsenek a család megélhetésébe. Többen analfabéták is” (J). Ahogyan azt a 6.3 pontban is jeleztem, a rendszerváltás előtti időszakban számtalan lehetőség volt az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők számára a munkaerőpiacon elhelyezkedni, ezért is volt az, hogy a roma családok a mindennapi megélhetésüket szem előtt tartva, inkább dolgozni vitték gyermekeiket is, és nem a továbbtanulásukat preferálták. A romák oktatási esélyeit halmozottan nehezíti az őket ért negatív megkülönböztetés. Ez nem csupán a lelki, hanem esetenként fizikai bántalmazásokban is megnyilvánult. „Az én történelem tanárom kifejezetten szerette ütni-verní a cigány diákokat, gyerekeket” (K). Érdekes, hogy ez a nyilatkozat attól a 37. éves válaszadótól származik, aki a későbbiekben felsőfokú tanulmányokat is folytatott. Elmondása szerint ez a tanár a politikai hovatartozásának is sokszor hangot adott. Hasonló élményeket tapasztalt az a 27 éves anyuka is, aki egyébként az egyik helyi intézmény alkalmazásában van, „Azt gondolom, hogy vannak előítéletek. Én ott vagyok az egyik óvodában, és azt látom, hogy általában befogadóak. Természetesen az a C betű az ott van már gyermekkorban is azért” (D). Ennél a gondolatnál szeretnék visszautalni a 6.4 pontra, miszerint az emberek természetesnek veszik, hogy a C betű miatt hátrányos megkülönböztetésben van részük. Az ezzel kapcsolatos vélemények között azonban van ellenvélemény is. Ez a 37 éves anyuka még nem tapasztalt iskolai diszkriminációt, véleménye szerint „Szeretik őket, nem zárkoznak el. Én nem tudok olyanról, hogy valaki nem mehet egy óvodába, ha cigány, vagy

iskolába” (J). Ugyanez a személy azonban, már a munkakeresése során élt át személyes megkülönböztetést. Az oktatási helyzettel kapcsolatban még egy fontos tényezőt szeretnék kiemelni, ez pedig a családok anyagi helyzete. A szülők többségének problémát jelent a gyerekek iskoláztatása annak ellenére is, hogy számos területen kapnak különböző támogatásokat. Nem tudják a gyerekeket megfelelően ruházni, a szükséges osztálypénzeket befizetni. Szeretném a figyelmet arra is felhívni, hogy több családban előfordult már, hogy a lányok azért nem tudtak iskolába menni, mert a havonta jelentkező egészségügyi szükségüket a család nem tudta biztosítani. Ez természetesen a hiányzó óraszámokat nagymértékben befolyásolta. Az interjúk során azt is tapasztaltam, hogy kivétel nélkül minden szülő vágyik arra, hogy az ő gyermeke tovább tanuljon. Azt, hogy milyen irányban szeretnék, hogy tanuljon a gyermek, általában a szakmunkásképzést és a főiskolát jelölték meg. A válaszadásokban az is látható, hogy van olyan szülő, aki azt szeretné, hogy a gyermeke az ő álmát teljesítse be. Abban a kérdésben, hogy szerintük mire lenne szükség ahhoz, hogy az ő, vagy gyermekeik oktatási helyzete javulni tudjon, egyértelműen azt a választ adták, hogy munkahelyre és több fizetésre lenne szükségük.

6.6 A foglalkoztatás és jövedelem

A mezőberényi romák foglalkoztatását illetően elmondhatjuk, hogy „Sajnos nagyon kevés munkalehetőség van itt, aki dolgozni szeretne, annak vidékre kell eljárni. Aki itt marad, annak csak a közmunkára van lehetősége, de az sem mindenkinek. Ezek pedig inkább fizikai munkák, képzés nélkül” (J). A rendszerváltást követően a mezőberényi munkaerőpiac is átalakult, több olyan nagyvállalat meg is szűnt, amely a romákat tudta foglalkoztatni a munkaerőpiacon, vagy éppen helyi vállalkozásokká alakultak át. „Akik dolgoznak, azok is inkább közmunkán vannak. Sokszor szakmunkát kell nekik végezni az 54 ezer forintért” (B). Egyik

nyilatkozó, a 37 éves férfi, ennél kicsit keményebben fogalmaz, azt mondja, hogy „Betömik a szájukat közmunkával. Kapnak 54 ezer forintot, és még örüljenek neki, kirakják őket a főtérre, mint valami rabszolgákat, vagy mint akik valami nagyon rosszat követtek el, hogy lássa mindenki, hogy ott dolgoznak néhány tízezer forintért” (K). Megállapítható tehát, hogy a romák többségének nem maradt más lehetősége, mint a közfoglalkoztatásban való részvétel, vagy a vállalkozók által felkutatott vidéki munkavállalás. A vidéki munkavállalás esetenként kétszáz kilométert is jelenthet, ilyenkor a főleg férfi munkavállalók havonta egyszer, esetleg kétszer tudnak otthon lenni a családjukkal. Ennek a kényszerhelyzetnek a hátulütője, hogy a családok szétszakadnak. „Ezzel meg az a baj, hogy a vállalkozó sokszor nem jelenti be őket, csak feketén dolgoztatja a cigányokat... így az embereknek nincs igazolt munkaviszonyuk. Van, akinek emiatt télen még segély se jár, hiába dolgozta végig az egész szezont, de nem volt bejelentve, nincs jogosultsága” (B). További lehetőség még a szezonális mezőgazdasági munka, „Ott, ahol mindkét szülő el tud menni a szezonmunkába, azok jól keresnek... napi 8–10 ezer Ft/fő” (B). Természetesen ilyenkor azt is figyelembe kell venni, hogy ez a lehetőség sem adott mindenkinek, hiszen a közfoglalkoztatás ebben az időszakban igényli a legtöbb munkavállalót, és ha valaki nemet mond a felajánlott közmunkára, akkor annak a későbbiekben hosszú távú hatásai lehetnek. A jövedelmek vizsgálatánál tehát figyelembe kell vennünk, hogy téli vagy nyári időszokról beszélünk. A nyári időszakban a családok előtt nagyobb a jövedelemszerzési lehetőség, ami havonta akár 400 ezer forintot is jelenthet, azonban a téli időszakban ennek az összegnek lényegesen kevesebb mint a fele áll a családok rendelkezésére.

6.7 Egészség és életmód

Had idézzem itt újra Ádány Róza gondolatait: „Egy lánc erősségét a leggyengébb láncszem határozza meg, így a lakosság

egészségügyi állapotánál is döntő jelentőségű a leghátrányosabb helyzetű népcsoport egészségi állapota” (HEIMAN, 2021). A romák egészségi állapotáról már számtalan kutatás készült, mégis azt gondolom, hogy a legkisebb hangsúly sokszor erre a problémára esik. Az első megállapításom az, hogy a romák többsége nem megy orvoshoz, csak akkor, amikor már nagy a baj. Ezt támasztja alá a 37 éves anyuka nyilatkozata is: „Nem járnak orvoshoz, csak végszükség esetén, olyankor, amikor már lehet, hogy késő és nem tudnak segíteni. Szerintem félnek, hogy kiderül, hogy betegek és inkább nem mennek, hogy ne is tudjanak róla” (J). Hasonlóan gondolja a 27 éves anyuka is, „Nem igazán járnak rendszeres szűrővizsgálatokra. Sokan csak akkor mennek orvoshoz, amikor már baj van, vagy késő. Én úgy látom, hogy háttérbe szorítják magukat, nagyobb problémának tekintik a mindennapi megélhetésüket, mint az egészségüket” (D). Az 5.3.1 pontban már láthattuk, hogy a cigányok több okból sem mennek orvoshoz. Az egyik ilyen ok, hogy nagy számban éltek át már negatív élményeket, a másik ok pedig az anyagi helyzetük. Ezzel kapcsolatban többször elhangzott, hogy azért sem megy orvoshoz, mert ha felírja a gyógyszert, akkor nem tudja kiváltani, így pedig nincs értelme orvoshoz menni. A cigányok egészségi helyzetével kapcsolatban az 53 éves férfi a következőket fogalmazza meg: „Sajnos sokan betegek. Szellemi és fizikai módon egyaránt. Általában 30 évesen már van valami betegségük az embereknek, az én korosztályomnál pedig szinte ritka kivétel, hogy valaki egészséges legyen. 40–50 évesen már nem tudnak dolgozni” (V). Hasonlóan látja a helyzetet a 27 éves anyuka is: „Ahogy én látom, ötven-hatvan évesen az emberek meghalnak, de mostanában azt figyeltem meg, hogy még az ötven évet sem érik el sokan” (D). A kutatómunkám során több összefüggést is láthattam a cigányok életmódja és egészségi állapota között. Az interjúkérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy maguk a romák is tisztában vannak saját egészségi állapotukkal. Ennek megközelítése több irányú. „Sajnos a dohányzás és sokszor az alkoholfogyasztás, vagy a

kábítószerek használata is nagymértékben befolyásolja az egészségi állapotukat... az egészségtelen és minőségében silány táplálkozási szokás is, valamint a mozgásszegény életmód. Meg kell említeni még a lakáskörnyezetüket is, hiszen van, ahol nem tudnak fűteni, így penészes, dohos a lakóház és persze hideg” (H). Hasonlóan látja a helyzetet a 37 éves anyuka is: „Sajnos sok alkoholt fogyasztanak, olcsó, zsíros ételeket esznek, sok kenyeret. Télen sok a fűtetlen lakás, hamar megfáznak. A lakások nincsenek hőszigetelve, van, ahol hiányzik az ablaküveg is. A munkahelyi körülmények sem a legkedvezőbbek” (J). Egy gondolat erejéig szeretnék visszautalni az 5.3 pontban említett szakirodalomra is, melynek értelmében „az etnikai kisebbségek egészségi állapotát a strukturális hatások mellett a kirekesztődés is nagymértékben befolyásolja, hiszen nem csak anyagilag, hanem pszichológiailag is teherterített szenvednek” (FÓNAI, 2011). Azért tartom fontosnak ezt a hivatkozást, mert az interjúban résztvevő személyek egyértelműen összekapcsolták a drog- és alkoholfogyasztás terjedését a kilátástalansággal vagy jövőkép nélküliséggel. „Nincs jövőképük, tele vannak kilátástalansággal, feszengésekkel, és olyan, mintha a valóság elől akarnának elmenekülni. Szerintem ezért menekülnek bele ezekbe a tudatmódosító szerekbe” (H). A válaszadók többség a dohányzás mértékét 80%-ra becsüli, de a drogfogyasztással kapcsolatosan is hasonló az arányok. „Sokan kipróbálták, persze főleg a fiatalokra gondolok, de tudok idősebbekről is, akik csinálják. Sajnos az alkohalnál a szülők már kisgyermekkorban megkóstoltatják az alkoholt a gyermekekkel” (J).

6.8 Vallásosság

A vallásosság fogalmát szándékosan nem definiáltam, teret adva ezáltal a válaszadóknak, hogy kifejtsék saját értelmezésüket a témával kapcsolatban. A válaszadók többsége elfogadja azt az állítást, miszerint a romák általában véve vallásosak. Problémát okozott

azonban a „vallás” szó használata. A 37 éves férfi válaszadó a következő megfogalmazást használta: „Nem tudom, inkább azt mondom, hogy a cigányok szélesebb érzelmi spektrumon mozognak és szeretik jobban használni ezeket a szavakat” (K). A 48 éves férfi válaszadó szintén a „vallás” szó kapcsán reagált: „Számomra a vallás és a hit az két különböző dolog, de egyet értek ezzel az állítással” (H). Csak részben ért egyet ezen állítással a rokkantnyugdíjas férfi válaszadó, és ennek kapcsán elmondja, hogy „Ha valamit akarnak, akkor sopánkodnak, hogy segítse meg őket az Isten, de ha mégsem segít, vagy nem sikerül nekik az, amit akarnak, akkor meg úgy átkozzák az Istent, hogy csak, na. Köpködnek, de még az anyját is szidják neki” (B). Kérésre a 37 éves férfi interjúalany kifejtette, hogy „a vallásosság nem feltétlen azt jelenti, hogy tudása van, vagy bibliaismerete, inkább csak hisz, vagy úgy csinál, mintha hinne” (K). Szintén a 48 éves férfi szívesebben használja a „hit” szót, amivel kapcsolatban megfogalmazza, hogy számára azért fontos „mert értéket teremt az emberek életében, és sok olyan jó irányú változást is hoz, ami nem volt benne az emberben” (H). Arra a kérdésre, hogy szükség van-e a vallásra, minden válaszadó kivétel nélkül igennel felelt. A rokkantnyugdíjas férfi válaszadó ugyan nem tartja magát vallásosnak, de fontosnak tartja, és gondolkodik, hogy azzá váljon. Az 53 éves férfi válaszadó szerint az Isten a cigányok egyedüli lehetősége a kitörést illetően, ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „nem csak a személyek életét, hanem akár egy egész nemzet életét is meg tudja változtatni. Aki hitre jut, annak az élete 180 fokot fordul” (V). A női válaszadók egyetértettek mind két felvetéssel.

6.9 A Magyar Pünkösdi Egyház Országos Cigánymisszió jelenléte Delhiben

Gyetzai a pünkösdi cigánymisszió történetéről írja, hogy az első cigány személy 1961-ben csatlakozott a békési pünkösdiekhez, ezt követően 1979-re már kilenc roma személy. Durkó Sándor, békési

lelkész kimutatása alapján 2000-ig több mint 162 roma csatlakozott a gyülekezethez. A MPE OCM 1996-ban jött létre Békési központtal (GYETVAI és RAJKI, 2014). Az MPE OCM vezetője Durkó Albert lelkész lett. Szintén Gyetvai fogalmazza meg, hogy „Ez az első hivatalos egyházi szervezet, amely a cigányok evangelizálására szerveződött Magyarországon” (GYETVAI és RAJKI, 2014). A békési központú cigánymisszió 2014-től napi szinten van jelen a telepen. A misszió vezetője nyitott embereknek tartja az itt élőket, akik szeretetre és törődésre vágnak. Látja az emberek mindennapi szenvedését, a társadalom és a politika kirekesztő intézkedéseit, viszont az egyház feladata, hogy úgy lássa ezeket a szenvedőket, ahogyan maga Isten is látja őket. Ez azt jelenti, hogy az egyház feladata, hogy a cigány emberek felé segítő kezet nyújtson. Meglátása szerint az egyháznak jelen kell lennie a cigánytelepeken, ezért is épít a misszió templomot Delhibe. „Ott kell lennünk, segítenünk, támogatnunk kell az ott élő közösséget, hogy minden szükséges eszközt megkapjanak ahhoz, hogy minőségi életet élhessenek. Ezt persze nem csak fizikai értelemben mondom, hanem lelki értelemben is. Közösségvállalás ez azokkal, akik egyre inkább csatát vívnak a létezésért” (D). A misszió munkatársa a következőket fogalmazza meg a telepi roma lakosokkal való első találkozása kapcsán: „Arra emlékszem, hogy akkor a szívemben fájdalom volt. Sajnáltam őket... azt láttam, hogy ezek az emberek nyitottak az Isten befogadására, láttam, hogy szükségben vannak, és arra emlékszem, hogy vártam a következő találkozás lehetőségét velük” (S). Arra a kérdésre, hogy hogyan tud segíteni az egyház, a misszióvezető a következőket mondta. Szándékukban áll – a templomépítés kapcsán – olyan közösségi tér kialakítása, ahol személyre szóló segítséget tudnak adni az embereknek. Kiemelten fontosnak tartja a gyermekekkel való foglalkozást, hogy segíteni tudják a gondolkodásukat, tanulmányaikat, alakítani a jövőképeket. Különösen hangsúlyosnak látja a fiatalokkal, házasságokkal való törődést, valamint a hitélet rendszeres gyakorlását.

Ezekhez minden lehetséges eszközt és szakembereket szeretne bevonni. A téma utolsó kérdéseként merült fel, hogy mit gondolnak az interjúba bevont személyek arról, hogy a közeljövőben templomot építenek Delhiben? A válaszadók egybehangzóan egyetértésüket fejezték ki. Elmondták azt is, hogy pozitív irányú várakozással vannak, és abban bíznak, hogy ez a telepen élő emberek életére kiemelkedő hatással lesz.

7. Összegzés

A mezőberényi 1. számú szegregátumban élő romák helyzete a rendszerváltozást követően egyre nehezebb lett. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező etnikai közösség munkaerőpiaci helyzete, egészségügyi állapota, lakásviszonyai és lakókörnyezete, mind ezek felzárkóztatása külön-külön is óriási energiákat és pénzügyi mozgásokat igényelne. A települési HEP-ben a helyzetfelmérés meglátásom szerint helyesen meg lett világítva, az IT is előre mutató, azonban le kell szögeznünk, hogy jelen helyzetben az abban foglaltak közül csak minimális az elmozdulás. Meglátásom szerint a romák iskolai végzettségét tekintve, kétpólusú elmozdulás tapasztalható, az egyik, hogy növekvő tendenciát mutat az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők száma, a másik pedig, hogy enyhén elmozdulni látszik a tovább tanulók száma is. Az egészségügyi helyzetet tekintve – lelkeszként rendszeresen jelen vagyok a településen – egyet kell értsek az interjúban nyilatkozó személyekkel, hogy mielőbbi komoly beavatkozásra lenne szükség, mert egyes megbetegedések száma erőteljesen megnövekedett. A lakások és a lakókörnyezet folyamatos entrópiája valóban tragikus következményekkel járhat. A szennyvíz elvezetése megoldatlan, a téli időszak egyre nehezebb terheket ró a családokra. A romák valós érdekképviselője szinte lehetetlen, az arra vállalkozó személyek többsége függőségi viszonyban van a mindenkori városvezetéstől, személyi és szakmai felkészültségük komoly hiányosságokat mutat.

Dolgozatom befejezésekképpen szeretnék arra is rámutatni, hogy a válaszadóim a körülményeik ellenére boldogok, a boldogságuk titka pedig nem más, mint a gyermekeikért való küzdelem. Azonban a folyamatosan romló körülmények, valós veszélyt jelenthetnek a családok egyben maradására is.

Irodalomjegyzék

BAK M. (1988): Emlékek és emlékeim Mezőberény egészségügyének. Mezőberényi Nagyközségi Tanácsa, Mezőberény.

DURKÓ S. (2015): A békési Életfája Gyülekezet. Cigány Módszertani és Kutató Központ, Békés.

FÁBIÁNNÉ A. K. (2015): Romológia. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

FÓNAI M. (2006): Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot?. in: FÓNAI M.; PÉNZES M.; VITÁL A. Krúdy Könyvkiadó és Nyomda, Nyíregyháza.

FÓNAI M. (2011): Szegénység, egészség és etnicitás, Budapest, NCSSZI.

FORRAY R. K. (2000): Romológia – Ciganológia, Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

GYETVAI G. – RAJKI Z. (2014): Cigánymissziós mozgalmak hatása Magyarországon. Cigány Módszertani és Kutató Központ, Békés.

HENGER P. (2020) Fejezetek a mezőberényi cigányság történetéből levéltári források alapján. Mezőberény.

KERESKÉNYINÉ CS. E. (2008): Források a Békésmegyei cigányság történetéhez. Békés Megyei Levéltár, Gyula.

SKOLKA A. (1988) A Békés vármegyei Mezőberény történeti-tipográfiai leírása. Békés Megyei Tanács VB., Békés.

SZABÓ F. (1973): Mezőberény története I-II. Mezőberényi Nagyközségi Tanács, Mezőberény.

SZABÓNÉ K. J. (2016): A magyarországi cigányság I. Semmelweis Kiadó, Budapest.

VEKERDI J. (1998): Erdős Kamill cigánytanulmányai. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványa, Gyula

Elektronikus irodalomjegyzék

<http://mek.oszk.hu/01900/01964/01964.pdf>

1. www.mek.oszk.hu/ (a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapja;) (Látogatva: 2021.03.10)

<https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/HU/2010/251-magyarorszagiromanepessegfoglalkoztatottsaga.pdf>

<https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/08/430.html>

2. www.mek.oszk.hu/ (a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapja;) (Látogatva: 2020. 11. 03)

3. <https://www.eukn.eu/> (az European Urban Knowledge Network oldala;) (Látogatva: 2021. 03. 14)

<https://core.ac.uk/download/pdf/323165259.pdf>

4. <https://www.core.ac.uk/> (a The Open University és a Jisc nonprofit szolgáltatója;) (Látogatva: 2021. 03. 13)

http://www.pafi.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/d735fd2254be3c2ac125690d004a5c81/d087a0a517a41590c125739f003cdfb2?OpenDocument

5. www.pafi.hu (Pályázatfigyelő eHetilap oldala;) (Látogatva: 2021. 03. 16.)

<https://fogalomtar.aeek.hu/index.php/Eg%C3%A9szs%C3%A9g>

6. www.okfo.gov.hu/ (Állami Egészségügyi Ellátó Központ gyűjtőoldala;) (Látogatva: 2021. 03. 21.)

<https://magyarnemzet.hu/belfold/rossz-allapotban-van-a-ciganysag-6017756/>

7. www.magyarnemzet.hu (Mediaworks Contetn first online hírlapja;) (Látogatva: 2021. 03. 19.)

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_04_2011.pdf

8. www.ksh.hu (Központi Statisztikai Hivatal honlapja;) (Látogatva: 2020. 11. 03.)

<http://benyovszky.uw.hu/Mezoberenyi%20ag.htm>

9. www.benyovszky.uw.hu (Verner Jánosné honlapja;) (Látogatva: 2021. 03. 02.)